

Błażej Osowski <https://orcid.org/0000-0002-4226-1378>

Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav etnologie a středoevropských a balkánských studií, nám. Jana Palacha 1/2,
11638 Praha1, e-mail: blazej.osowski@ff.cuni.cz

ROLE EKSPŁORATORA I INFORMATORA W NAGRANIU GWAROWYM. PERSPEKTYWA PRAKTYCZNA I TEORETYCZNA

THE ROLES OF THE EXPLORER AND INFORMANT IN DIALECTAL RECORDINGS. A PRACTICAL AND THEORETICAL PERSPECTIVE

Słowa kluczowe: językoznawstwo, dialektologia, metodologia badań, wywiad, badania terenowe
Keywords: linguistics, dialectology, research methodology, interview, field research

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest nagranie gwarowe rozumiane jako jedna z podstawowych form pracy dialektologa w terenie, polegająca na zbieraniu i utrwalaniu materiału językowego w postaci wypowiedzi. Szczegółowo – artykuł zajmuje się wywiadem gwarowym, czyli formą rejestrującą specyficzny dialog eksploratora z informatorem. Materiał egzemplifikacyjny pochodzi z nagrań zabranych przy okazji prac nad słownikami tematycznymi z okolic Konina. W tekście dialektologia zestawiona zostanie z innymi dyscyplinami nauki wykorzystującymi wywiad, np. z dziennikarstwem, socjologią, psychologią czy historią. Niniejszy tekst ma z jednej strony charakter praktyczny (może być przydatny dla młodych badaczy gwar), z drugiej zaś metodologiczny, teoretyczny, pokazujący podobieństwa i różnice między wywiadem w dialektologii i innych dyscyplinach oraz stawiający w związku z tym pewne problemy do rozważenia.

Abstract

The subject of the paper is a dialectal recording understood as one of the basic forms of work of a dialectologist in the field, consisting in collecting and recording linguistic material in the form of utterances. In more detail, the paper deals with the dialect interview, i.e. a form of recording a specific dialogue between an explorer and an informant. The exemplification material comes from recordings collected while working on thematic dictionaries from the Konin area. The article compares dialectology with other scientific disciplines that use interviews, e.g. journalism, sociology, psychology and history. This text is, on the one hand, practical (it may be useful for young dialect researchers) and, on the other hand, methodological and theoretical, showing common and different points between an interview in dialectology and other disciplines, and consequently posing certain problems to be considered.

Na początku należy wyjaśnić pojawiające się w tytule określenie *nagranie gwarowe*. Można rozumieć je co najmniej dwojako – jako jedną z podstawowych form pracy dialektologa w terenie, polegającą na zbieraniu i utrwalaniu materiału językowego w postaci wypowiedzi oraz jako wynik tej pracy, tj. zarejestrowany na jakimś nośniku tekst mówiony. Mamy tu więc do czynienia ze znaczeniem procesualnym i rezultatywnym – jak w przypadku stylizacji. W niniejszym artykule skupię się na pierwszym znaczeniu.

Nagrania gwarowe mogą mieć różnorodny charakter: tekstów folkloru (w tym z akompaniamentem muzycznym), dialogu, monologu, wypowiedzi naturalnych lub stylizowanych, tekstów improwizowanych lub wcześniej przygotowanych, zarejestrowanych w warunkach studyjnych lub naturalnych, za zgodą i wiedzą osoby nagrywanej lub w tajemnicy przed nią, dokonanych przez osobę do tego przygotowaną lub przez amatora. Tu zajmować nas będzie tylko jeden rodzaj nagrań gwarowych, tj. wywiad gwarowy. Jest to forma rejestrująca specyficzny dialog eksploratora z informatorem. Specyficzny, ponieważ nie jest to swobodna rozmowa dwóch równorzędnych partnerów, lecz seria pytań zadawanych przez eksploratora i odpowiedzi udzielanych przez informatora. Za materiał egzemplifikacyjny posłużą mi nagrania zabrane przy okazji prac nad słownikami tematycznymi z okolic Konina.

Choć wywiad jest jedną z podstawowych form zbierania materiału w terenie, w literaturze dialektologicznej rzadko jest omawiany od strony metodologii. Uwagi o wywiadzie czynione są najczęściej przy okazji omawiania metody zbierania materiału gwarowego, na marginesie opracowań analitycznych. Dlatego też odwoływać się będę do ustaleń innych dyscyplin wykorzystujących wywiad, w których temat ten jest lepiej rozpoznany, jak choćby dziennikarstwo, socjologia, psychologia czy historia¹. Niniejszy tekst ma z jednej strony charakter praktyczny, który może być przydatny dla młodych badaczy gwar rozpoczynających dopiero zbieranie materiału w terenie, z drugiej zaś teoretyczny, pokazujący podobieństwa i różnice między wywiadem w dialektologii i innych dyscyplinach oraz stawiający w związku z tym pewne problemy do rozważenia.

W literaturze dialektologicznej więcej informacji znaleźć można o narzędziach badawczych służących do przeprowadzenia wywiadu – ankiecie i kwestionariuszu [Kobus, 2009a; 2009b; Osowski, 2021] – niż o samym nagraniu gwarowym. Są one oczywiście ważne, ponieważ pozwalają przeprowadzić wywiad według tych samych zasad, czyli wywiad standaryzowany, jednakże w praktyce różni badacze

1 Podobieństwo wywiadu praktykowanego w nurcie *oral history* i wywiadu indywidualnego w dialektologii zostało już zresztą zauważone [por. Pelcowa, 2014]. Magdalena Kądzioła pisze, że cechują się one „podobnymi założeniami, a materiał badawczy uzyskiwany w obu przypadkach, choć służy innym celom, sprowadza się do zbliżonej formy: nagrania i zapisu treści wypowiedzi informatorów” [Kądzioła, 2018, s. 63].

zrealizują różne wywiady na podstawie tego samego kwestionariusza, ponieważ jest on tylko wskazówką, scenariuszem rozmowy, który konkretny badacz ożywia według swych celów, warunków rozmowy czy cech osobowościowych swoich lub interlokutora.

Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa od początków swego istnienia badała język i kulturę wsi, a przy okazji utrwałała jej materialne ślady. Rozmowy nagrane z przedstawicielami wiejskiej społeczności, udostępniane w postaci nagrań lub tekstów gwarowych, stanowiły głos oddany tej często pozostawianej na uboczu życia narodowego grupie społecznej. Pod tym względem dialektologia zbliża się do socjologii, antropologii, psychologii humanistycznej i historii (*oral history*), w których wybrzmiewają postulaty oddania głosu grupom milczącym, marginalizowanym i represjonowanym, do których w pewnej mierze można zaliczyć społeczności wiejskie.

Przyjrzyjmy się zatem, jak rysują się role pytającego i odpowiadającego w dialektologii i innych dziedzinach stosujących wywiad. Pierwotna zasada „przezroczystości” osoby zadającej pytania polegała na tym, że „w wywiadzie dziennikarz powinien tylko pobudzać, pomagać w kontynuowaniu wypowiedzi przez rozmówcę – sam zaś musi pozostać niewidoczny” [Bauer, 2000, s. 19]. Przejawiało się to m.in. w różnej długości kwestii – krótkich dziennikarza i długich, stanowiących sedno tekstu wywiadu, których udzielał jego bohater. We współczesnym dziennikarstwie zasada ta jest modyfikowana, a znani dziennikarze są bohaterami wywiadów niemal na równi ze swymi gośćmi. Inaczej rolę badacza widzi się w historii mówionej – jego celem jest problematyzacja pewników przyjmowanych przez rozmówcę [McMahan, 2018, s. 148], a więc zadawanie pytań z innej perspektywy niż interlokutora, pytań dotąd przez niego niestawianych, niekiedy niewygodnych. Zdaje się, że metoda pracy dialektologa pozostała przy pierwotnych założeniach wywiadu, które sprowadzić można do formuły: dialektolog pyta, ale nie interweniuje. „Przezroczystość” dialektologa w dawnych badaniach prowadziła do przyjmowania swoistej maski – osoby używającej w kontakcie z informatorem gwary. Minimalizowano w ten sposób różnice językowe między eksploratorem a informatorem, które dziś nie są już tak ostre, toteż dzisiejsza „maska” dialektologa objawia się nie w używaniu gwary, lecz polszczyzny potocznej i unikaniu środków typowych dla języka literackiego czy stylu naukowego, np.:

- *Co znaczy, że ktoś dał sobie w tyte?*
- *to również ... że ... napił sie alkoholu ...*
- *Że za dużo, **nie?*** (Borowo)²

2 Do zanotowania kwestii informatorów użyto zapisu uproszczonego stosowanego w Pracowni Dialektologicznej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zaznaczenia – B.O. W nawiasie podano nazwę miejscowości.

– *Czy przed wyjściem do kościoła [w niedzielę wielkanocną] można było cokolwiek zjeść?*

– *n... to zależy ... co kto chciał no ... mógł się napić wody przede wszystkim ... no ale jeść ... nie wolno było ...*

– **Czemu?** (Wilków)

– *Jakie były zwyczaje praktykowane w Wielkanoc?*

– *jakie były zwyczaje praktykowane w Wielkanoc? ... zwyczaje ... to [z]naczy ...*

– **Co się robiło w Wielkanoc?** (Wilków)

– *Czy robiło się syrop z kwiatów mlecza i miodu? Po co?*

– *czy robiło się? ... syrop z mlecza robiło się tam różne syropy ...*

– **No i po co się robiło taki syrop?** (Modła)

Nie mówiliście na nie [= szarańcze] żadne ten? (Pogorzałki)

„Przezroczyście” badacza jest jednak pewnym złudzeniem. Nawet jeśli dwie osoby będą przeprowadzały wywiad według tego samego kwestionariusza, każda z nich poprowadzi go inaczej. Możliwe są bowiem zmiany w materii kwestionariusza (zmiana kolejności pytań, pominięcie niektórych lub dodanie innych) oraz wpływ cech osobowych eksploratora, takich jak płeć, wiek, tembr głosu, tempo mówienia itp. Inaczej będzie zapewne przebiegał wywiad poświęcony ciąży, przeprowadzany z kobietą przez kobietę bezdzietną, inaczej przez kobietę z dziećmi, a jeszcze inaczej przez mężczyznę. Dlatego w odniesieniu do wywiadu *oral history* Eva McMahan słusznie zauważa, że historyk „to zarówno katalizator, jak i uczestnik procesu tworzenia zapisu historycznego”, a w wyniku jego pytań powstaje inny tekst niż wytworzony samodzielnie przez informatora [McMahan, 2018, s. 132]. Jest to swoisty truizm, ale wart przypomnienia: obecność badacza zawsze wpływa na informatora³.

Niepowtarzalność relacji między eksploratorem i informatorem obrazowo opisuje E. McMahan: „tak, jak nie sposób wejść dwa razy do tej samej rzeki, tak uczestnicy interakcji nie mogą dwa razy objąć tego samego zakresu tematów i relacji” [McMahan, 2018, s. 133]. Ponownie zatem dochodzimy do wniosku, że ten sam badacz, rozmawiając z tym samym informatorem według tego samego

3 Dawniej oddziaływanie eksploratora było jeszcze większe; wystarczy wspomnieć praktykę przygotowywania informatora do wypowiedzenia tekstu ciągłego. Ze względu na ograniczone możliwości techniczne oraz długość rejestrowanego tekstu zdarzało się, że eksplorator przeprowadzał z informatorem próbną (nienagrywaną) rozmowę, zadając szczegółowe pytanie o dane zagadnienie, a następnie prosił o powtórzenie całości. Dopiero ta druga, niejako wcześniej ugruntowana wypowiedź była nagrywana.

kwestionariusza, wytwarza dwie różne sytuacje komunikacyjne. Z taką perspektywą częściowo koresponduje sformułowana przez Jerzego Sierociuka koncepcja powtarzania nagrań z tym samym informatorem, w której kładzie się nacisk na możliwe zmiany wywołane zachowaniem informatora [Sierociuk, 2020, s. 24]. Z tego powodu warto ten sam zestaw pytań zadać danemu informatorowi dwukrotnie, ponieważ z dużą dozą prawdopodobieństwa poza odpowiedziami tożsamymi zdarzą się także odmienne. Nowe odpowiedzi wynikać mogą bowiem z ponownego przemyślenia tematu nagrania, rozmów informatorów z innymi osobami o kwestiach poruszanych w nagraniu i przypomnienia sobie w związku z tym nowych faktów.

Wydaje się, że w tradycyjnej dialektologii eksplorator miał za zadanie uzyskać od informatora odpowiedzi na pytania w taki sposób, by w jak najmniejszym stopniu wpływać na drugą stronę aktu komunikacji. Chodziło bowiem o uzyskanie leksyki gwarowej nieskażonej wpływem języka ogólnego. Dlatego też dialektolog próbuje ograniczyć swój wpływ na informatora, a jego samego postrzega jako reprezentanta społeczności wiejskiej, poszukując w indywidualnej wypowiedzi tego, co społeczne w języku. Tymczasem nowsze podejście w naukach społecznych i humanistycznych zakłada, że znaczenie jest wytwarzane w procesie interakcji. Pojęcie wspólnego tworzenia wypowiedzi wywodzi się z przekonania, że komunikacja to nie tylko prosta wymiana wiadomości [McMahan, 2018, s. 135]. Wpływa na nią zarówno aktywna postawa pytającego i odpowiadającego, jak i doświadczenie stojące za każdym z nich („Doświadczenia człowieka, a zatem i jego rozumienie, są częściowo i kulturowo ograniczane przez możliwości językowe dostępne dla członków danej kultury, na przykład badaczy historii mówionej oraz ich rozmówców” [McMahan, 2018, s. 130]). Aktywny stosunek wobec swojej wypowiedzi, dobór odpowiednich środków wyrazu w zależności od intencji komunikacyjnej pokazywały m.in. koncepcje: filtrów językowo-kulturowych Józefa Kąsia [1994] czy prestiżu językowego. Choć w czasie rozmowy staramy się stworzyć warunki jak najbardziej naturalne i nieoficjalne, to jednak informatorzy niekiedy próbują kreować swój wizerunek poprzez dobór środków językowych z rejestrów języka nieużywanych na co dzień. Tak można tłumaczyć odpowiedź odwołującą się do stylu biblijnego na pytanie: *Dobra, ogólnie o zwierzętach niszczących zbiory, uprawy jak się mówi? – szarańcze ...* (Pogorzałki), wymieniono owada, którego ostatnie udokumentowane występowanie w Polsce pochodzi z lat sześćdziesiątych XX wieku, za to znanego z plag egipskich opisanych w Księdze Mojżeszowej.

Wśród cech dobrego „wywiadowcy” wymienia się wycucie psychologiczne [por. Borkowski, 2011, s. 72]. Cecha ta obowiązuje także w wywiadzie dialektologicznym i polega na umiejętności zadawania pytań w stosownym czasie. Pytania trudne, dotyczące tematów drażliwych lub osobistych nie powinny być zadawane na początku

rozmowy, ponieważ nie wytworzyła się jeszcze wtedy potrzebna do tego więź między pytającym a odpowiadającym. Musimy pamiętać, że choć mamy do czynienia z badaniem naukowym, to jednak sytuacja kontaktu z drugim człowiekiem wymaga od badacza wrażliwości uwzględniającej inny punkt widzenia. Trudne pytania lepiej zatem przełożyć na środkową lub końcową część wywiadu, gdy informator oswoi się już z tą formą komunikacji.

W przypadku każdego wywiadu (również dialektologicznego) dochodzi do zawarcia między dwiema osobami pewnego kontraktu na zadawanie pytań i udzielanie odpowiedzi [Kita, 2003, s. 155]. Postawa kooperacyjna uczestników wywiadu nakłada na pytającego obowiązek stworzenia atmosfery odpowiedniej do udzielania odpowiedzi. Jest tak przede wszystkim w psychologii [Grzesiak-Feldman, 2005, s. 20], ale także w dziennikarstwie (z pewnymi wyjątkami, np. dla wywiadów z politykami) czy dialektologii. Płyne stąd dyrektywa nieoceniania wypowiedzi informatora w trakcie rozmowy, uznania jego autorytetu w danej dziedzinie (choć bywają sytuacje, w których informator testuje wiedzę eksploratora, udzielając odpowiedzi wątpliwych lub dyskusyjnych), swobodnej odpowiedzi w nielimitowanym czasie, aktywnego słuchania i reagowania na odpowiedzi rozmówcy. Eksplorator stosować może różne strategie mające na celu wytworzenie więzi z informatorem:

- 1) podkreślanie takiego samego sposobu mówienia:
 - *Drożdżowe kluski gotowane na parze?*
 - *pyzy ...*
 - *Ja też mówię pyzy (Konin);*
- 2) podkreślanie wspólnego doświadczenia:
 - *A z jakich orzechów robiło się nalewkę?*
 - *włoskich ... nalewkę robiło się z orzechów włoskich ...*
 - *Chyba nawet kiedyś u nas w domu była taka (Borowo);*
- 3) zwroty do adresata:
 - *A wymień mi, babciu, popularne ryby. I takie, które chętnie u Ciebie w domu jedzono (Borowo);*
- 4) upewnienie co do słuszności odpowiedzi:
 - *Co to jest zaliwajka?*
 - *zalewajka ... a tu zaliwajka ...*
 - *Może to jest to samo, tylko inaczej? (Sompolno);*
- 5) aktywne współuczestniczenie w komunikacji:
 - *Co śpiewa się na weselach jako zachęta do wypicia alkoholu?*
 - *[śpiewa] gorzka wódka gorzka wódka czszeba ...*
 - *[obie śpiewają]: jo^m osłodzić ... (Borowo).*

Podobną rolę mają wszystkie sygnały fatyczne (*no, no tak* itp.), także te niewerbalne (kiwnięcia głową), które zapewniają rozmówcę, że eksplorator aktywnie słucha i rozumie wypowiedzi informatora.

Równie ważne jak reakcje słowne są chwile ciszy. Milczenie może być wyrazem zrozumienia i współczucia, gdy informator porusza trudne dla siebie tematy, np. choroby i śmierci bliskich mu osób, wydarzenia wstrząsające czy związane z negatywną oceną społeczną. W takiej sytuacji szybkie przejście do następnego pytania z kwestionariusza może wywołać wrażenie obojętności i zrazić informatora do eksploratora.

Pomimo starań dla części rozmówców wywiad gwarowy może być sytuacją stresującą. Dlatego co jakiś czas warto udzielać informacji co do stopnia postępów w rozmowie, liczby zadanych pytań, nawigować w pytaniach kwestionariusza, np. *No i pytanie następane: odmiany grusz (Borowo), No i to ta część pierwsza tak właśnie wygląda (Borowo), Jeszcze połowa pytań została (Golina), To wszystko (Kocin), Dziękuję za rozmowę (Ignacewo).*

Na bohatera wywiadu wybiera się w dziennikarstwie człowieka reprezentującego ważne osiągnięcia w jakiejś dziedzinie, zajmującego wybitną pozycję w zakresie jakichś spraw publicznych (politycznych, gospodarczych) czy posiadającego autorytet ze względu na swoje osiągnięcia [Kita, 2003, s. 151]. Z kolei badacze *oral history* wybierają na rozmówców osoby, których życiowe doświadczenia są uznane za godne udokumentowania [McMahan, 2018, s. 131]. W skrócie: wywiadu udziela ekspert w jakiejś dziedzinie. Podobnie jest i w dialektologii, gdzie tradycyjnie poszukuje się rozmówców znających dobrze realia pracy na roli, przy zwierzętach gospodarskich, prowadzenia prac domowych czy bardziej szczegółowo, np. ekspertów w zakresie pszczelarstwa, rybołówstwa czy krawiectwa.

Za wiarygodnego informatora w socjologii uznaje się takiego, który:

[...] usłyszał dobrze zadane pytanie, zrozumiał je zgodnie z sensem nadanym mu przez badacza, że chce i jest w stanie ze względu na swoje aktualne nastawienie i intelektualne możliwości (pamięć, umiejętność rozumowania, w tym: uogólniania, syntezy, następnie werbalizacji itp.) dojść do przekonania zgodnego z rzeczywistością i chce je wypowiedzieć [Kubiak, Przybyłowska, 1999, s. 103–104].

Podobne kryteria przyjąć można w dialektologii. Tu również informator powinien dobrze pytanie usłyszeć, zrozumieć zgodnie z intencją pytającego, chcieć na nie odpowiedzieć zgodnie ze swoją wiedzą i ująć swoją myśl w słowa. Jak wszyscy wiemy, wywiad jako forma rozmowy bywa jednak nieprzewidywalny i nie zawsze toczy się według założonego planu. Przykładowo w serii pytań o budowę pieca pojawiło się m.in. *Miejsce, gdzie gromadzi się popiół?*, na co informatorka odpowiedziała: *to specjalne przyzmy albo ... albo ... teraz to sie wynosi ... wywozi się ... wysypuje ... na śmie... śmieciarka przyjeżdżo i zabiero ... (Dąbrowica)*. Jak widać, w tym przypadku kontekst rozmowy okazał się niewystarczający. Choć zmieniono temat (budowa pieca), to jednak pozyskana informacja nie jest całkowicie bezużyteczna,

ponieważ dostarcza wiedzy o innym wycinku rzeczywistości wiejskiej (składowanie odpadów), a więc i odmienne od intencji eksploratora zrozumienie pytania również może przynieść ciekawą wypowiedź.

Koncepcje cech wymaganych wobec badacza i badanego zmieniały się w przeciągu czasu i zachodzących przeobrażeń społecznych. O ile przemiany postrzegania badacza zmierzają w stronę większej indywidualności i podmiotowości [Osowski, 2023], o tyle badany na gruncie dialektologii nadal w dużej mierze postrzegany jest w kategoriach typowości i przedmiotowości. Odbija się to na odmiennym postrzeganiu roli udzielającego wywiad w dialektologii i innych dziedzinach. W nowszym nurcie badań społecznych i humanistycznych badany interesuje przeprowadzającego wywiad „osobiście, nie zaś jako reprezentant określonej kategorii społecznej” [Rokuszewska-Pawełek, 2006, s. 20], zainteresowanie badanym jako działającym podmiotem i interpretatorem społeczeństwa wynika z założenia, że „rzeczywistość społeczna jest budowana, konstruowana w toku działań aktora społecznego wyposażonego w jaźń, interpretującego zarówno środowisko, jak i samego siebie” [Rokuszewska-Pawełek, 2006, s. 17]. W badaniach dialektologicznych dość długo przeważało postrzeganie informatora jako reprezentanta społeczności wiejskiej. Ta z kolei rozumiana była jako jednolita grupa społeczna, posługująca się w całości gwarą, co skutkowało traktowaniem każdego jej członka jako depozytariusza wspólnego języka i kultury. Było to oczywiście złudzenie, które uświadamiali sobie nawet dialektolodzy pokolenia najstarszego, dzieląc informatorów na lepszych i gorszych, nakładając na idealnego informatora określone wymagania [Małecki, Nitsch, 1934, s. 18]. Ostateczny cios takiemu rozumieniu badanego zadał nurt socjolingwistyczny w dialektologii, który m.in. szukał motywacji wyboru środków wyrazu z rejestru gwarowego lub innego [por. Kaś, 1994], wskazując tym samym na aktywny stosunek informatora wobec swojej mowy. Tymczasem w kwestionariuszach do wywiadów gwarowych nadal często zetkniemy się z formami bezosobowymi sugerującymi wymiar społeczny (*Jak się tutaj mówi na...?, Jak mówią na...?, Jak dawniej wyglądało wesele?*), choć informatorzy najczęściej opowiadają nie o ogólnych doświadczeniach, lecz własnych – mówią, jak oni nazywają jakiś przedmiot i jak wyglądało ich wesele lub wesele, w którym uczestniczyli. W związku z tym w nagraniach przeważają formy czasowników w pierwszej osobie liczbie pojedynczej lub mnogiej. Pojawiające się formy bezosobowe w wypowiedziach informatorów mogą być sygnałem ich dystansu do opisywanych kwestii, w związku z czym wymagałyby interwencji eksploratora, dopytania, czy formy takiej używa eksplorator, czy słyszał, jak inni tak mówią, skąd ją zna.

Pomimo przemian świadomości i metodologii badawczej kwestionariusze, a tym samym wywiady, nadal w dużej części zakładają przedmiotowość badanego. Poniekąd jest to podyktowane układem relacji między osobą przeprowadzającą wywiad

a udzielającą go, który w socjologii został określony jako stosunek władzy. W tradycyjnym spojrzeniu na naukę:

[...] ukryte są pewne różnice władzy i statusu, oddzielające badacza od badanych [...]. Osoba prowadząca sondaż układa pytania, decyduje, kto będzie wybrany do badań i odpowiada za interpretację zebranych danych [...]. W projektach eksperymentalnych i sondażowych badacz po prostu dysponuje większą władzą i wyższym statusem niż badani. Badacz ma specjalną wiedzę, która nie jest dostępna badanym [Babbie, 2003, s. 315–316].

Różnica pozycji oraz możliwych działań podejmowanych w ramach badania sprawia, że respondent wkracza w sytuację wywiadu nie jako partner badacza, lecz relację z nim odbiera jako niesymetryczną, a siebie postrzega jako obiekt badania.

Podobnie jest w wywiadzie dialektologicznym – jego przebieg w dużej mierze określa eksplorator. Posługuje się on najczęściej zestandaryzowanym kwestionariuszem, który definiuje przebieg rozmowy. Pytania dodatkowe, pominięcie niektórych kwestii, dygresje stanowią jedynie modyfikację wywiadu kwestionariuszowego, nie są natomiast odrębnym typem interakcji. Co więcej, to eksplorator decyduje o wprowadzanych zmianach.

Igor Borkowski, opisując wywiad dziennikarski, stwierdza, że przypomina on sytuację egzaminu, ponieważ zadający pytania ocenia odpowiedzi, a w razie niezadowolenia dopytuje. Podobnie rzecz się przedstawia z wywiadem gwarowym, z tym że tutaj odczucie szkolnego egzaminowania u niektórych informatorów jest niezwykle silne. Informatorzy wbrew zapewnieniom, że każda odpowiedź jest dobra (nie ma dobrych i złych jak w szkole), podświadomie kojarzą sytuację zadawania pytań ze szkołą i ocenianiem ich wiedzy, por.: *i na co ci tam? ... powiedz^m ... że baba sie na niczym nie zno ...* (Pogorzałki).

Asymetryczny stosunek eksploratora i informatora polega również na tym, że w dialektologii często dochodzi do „odcięcia” tego drugiego po zakończeniu interakcji. Nawet jeżeli dialektolog przeprowadza kilka wywiadów z tą samą osobą, to rzadko przekazuje jej informacje na temat dalszych losów tej rozmowy. Również opracowanie danych, wyników badania pozostaje w wyłącznej gestii badacza. Inaczej dzieje się w przypadku wywiadu dziennikarskiego (w postaci pisanej), który powinien być autoryzowany, a tym samym wymaga udziału interlokutora na kolejnym etapie obróbki tekstu. Pewnymi formami zwrócenia się ku informatorom w dialektologii, umożliwienia im kontaktu i kontroli nad udzielonymi odpowiedziami są: publikowanie prac w otwartym dostępie, otwarte bazy danych czy spotkania organizowane przy okazji promocji, np. słowników. Nie chodzi zatem, aby badany mógł ingerować w formę wywiadu, która dla dialektologa jest wartością samą w sobie, ale aby dialektolodzy nie interesowali się informatorami tylko do czasu,

dopóki nie uzyskają od nich potrzebnych informacji. Kontakt między naukowcem a badanym nie musi być podtrzymywany bezpośrednio, ale służyć mogą do tego strony internetowe instytucji, w których pracują badacze, na których zainteresowany znajdzie informacje o prowadzonych badaniach, miejscach publikacji wyników czy sposobie dostępu.

Na zakończenie chciałbym zwrócić uwagę na kwestie, które w dialektologii należałoby jeszcze przedyskutować, by dziedzina ta nie zostawała w tyle za aktualnym nurtem badań humanistycznych. Przełamanie tradycyjnego schematu podziału ról i kompetencji między badanym i badaczem w wywiadzie eksperckim prowadzi do

[...] przemodelowania dotychczasowej roli socjologa jako samodzielnego, kompetentnego badacza [...]. W istocie prowadzi również do zaakceptowania odmienności roli respondenta, a więc uznania jego bardziej partnerskiego, quasi-autorskiego wkładu [...] [Stempień, Rostocki, 2013, s. 94].

Wydaje się, że na gruncie dialektologii zasady wspomnianego przemodelowania jeszcze nie zostały opracowane i jest to jedno z wyzwań, jakie stoją przed tą dyscypliną, jeśli chce ona otworzyć się na społeczność nieprofesjonalistów, z której pochodzą gwarowi informatorzy.

Wywiady dialektologiczny i psychologiczny od dziennikarskiego i *oral history* różnią się obecnością trzeciej strony aktu komunikacji – publiczności, w imieniu której dziennikarz i badacz historii mówionej zbierają relacje swych bohaterów. Z tego względu zadaniem dziennikarza jest „dbałość o szeroko rozumiany interes odbiorcy, psychologa zaś interes rozmówcy” [Grzesiak-Feldman, 2005, s. 19]. Można zadać pytanie, o czyj interes dba dialektolog, przeprowadzając wywiad. Dość długo można było mówić o abstrakcyjnym interesie nauki, poszerzaniu wiedzy, dokumentowaniu gwary. We współczesnej nauce coraz silniejszy jest komponent humanistyczny, zauważający podmiotowość badanego, wobec którego wcześniej wymienione abstrakcyjne idee mogą być niewystarczające. Na szczęście i w dialektologii zauważamy zmiany podejścia wobec badanego. Zgody, o które prosimy naszych rozmówców, to wynik uznania ich za współautorów powstającego tekstu. Anonimizacja nagrań i transkrypcji zapewnia im komfort egzystowania w małych społecznościach, w których żyją. Otwarty dostęp do wyników badań pozwala korzystać z wiedzy, do której danych sami dostarczyli.

BIBLIOGRAFIA

- BABBIE Earl, 2003, *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- BAUER Zbigniew, 2000, *Wywiad prasowy. Gatunek i metoda*, w: Z. Bauer, E. Chudziński, red., *Dziennikarstwo i świat mediów*, Wydawnictwo Universitas, Kraków, s. 186–196.
- BORKOWSKI Igor, 2011, *Współczesny prasowy wywiad dziennikarski: techniki prowadzenia, opracowanie, publikacja*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, R. 1, s. 57–79.
- GRZESIAK-FELDMAN Monika, 2005, *Wywiad dziennikarski a wywiad psychologiczny: porównanie*, w: K. Stemplewska-Żakowicz, K. Krejtz, red., *Wywiad psychologiczny. Wywiad jako spotkanie z człowiekiem*, Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, Warszawa, s. 17–26.
- KĄDZIOLA Magdalena, 2018, *Czynniki różnicujące wypowiedzi informatorów – analiza stylometryczna wywiadów biograficznych*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, R. 8, s. 63–80.
- KĄŚ Józef, 1994, *Interferencja leksykalna słownictwa gwarowego i ogólnopolskiego (na przykładzie gwar orawskich)*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- KITA Małgorzata, 2003, *Syndrom Knocka, czyli czego językoznawca może się dowiedzieć, badając teksty wywiadów*, w: M. Kita, J. Grzenia, red., *Porozmawiamy o rozmowie: lingwistyczne aspekty dialogu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 149–161.
- KOBUS Justyna, 2009a, *Kwestionariusz tematyczny oraz luźna rozmowa w badaniach leksyki współczesnej wsi (wybrane zagadnienia)*, w: M. Skarżyński, A. Czelakowska, red., *Język z różnych stron widziany. Materiały ogólnopolskiej doktorancko-studenckiej konferencji naukowej „Z zagadnień metodologii badań językoznawczych, Kraków, 10–11 marca 2008 r.”*, Księgarnia Akademicka, Kraków, s. 23–32.
- KOBUS Justyna, 2009b, *Miejsce kwestionariusza w badaniach leksyki gwarowej (na przykładzie pola tematycznego PRACA NA ROLI)*, w: П. Гриценко, Н. Хобзей, ред., *Діалектологічні студії. 8. Говори південно-західного наріччя*, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, Львів, s. 129–139. / Kobus Justyna, 2009b, *Miejsce kwestionariusza w badaniach leksyki gwarowej (na przykładzie pola tematycznego PRACA NA ROLI)*, w: P. Hrytsenko, N. Khobzei, red., *Dialektolohichni studii. 8. Hovory pivdenno-zakhidnoho narichchia*, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakewycha NANU, Lviv, s. 129–139.
- KUBIAK Anna, PRZYBYŁOWSKA Ilona, 1999, *Metodologia pragmatyczna Jana Lutyńskiego – propozycje klasyfikacji pytań kwestionariuszowych*, „Przegląd

Socjologiczny”, t. 48(1), s. 101–112, <https://journals.ltn.lodz.pl/Przeglad-Socjologiczny/article/view/1409> (dostęp: 1.04.2024).

- MAŁECKI Kazimierz, NITSCH Kazimierz, 1934, *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*, cz. 2: *Wstęp, objaśnienia, wykaz wyrazów*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.
- MCMAHAN Eva M., 2018, *Wywiad historii mówionej jako wydarzenie interpretacyjno-komunikacyjne*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, wydanie specjalne, s. 127–151.
- OSOWSKI Błażej, 2021, *Ankieta internetowa jako metoda badań zróżnicowania geograficznego języka*, w: Л. Антонова-Василева, ред., *От традиционна към интерактивна лингвогеография. Сборник в чест на сто и десетата годишнина от рождението на проф. Ст. Стойков (1912–1969)*, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов”, София, s. 156–164. / OSOWSKI Błażej, 2021, *Ankieta internetowa jako metoda badań zróżnicowania geograficznego języka*, w: L. Antonova-Vasileva, red., *От традиционна към интерактивна лингвогеография. Сборник в чест на сто и десетата годишнина от рождението на проф. Ст. Стойков (1912–1969)*, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов”, София, s. 156–164.
- OSOWSKI Błażej, 2023, *From a Role to Individuality. Comments on the Changes to the Relationship between a Dialectologist and a Respondent*, „Slavia”, vol. 92(3), s. 312–321.
- PELCOWA Halina, 2014, *Ocalić od zapomnienia – historia mówiona w pracy dialektologa*, w: S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, S. Szumiło, J. Kłapeć, red., *Historia mówiona w kręgu nauk humanistycznych i społecznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 269–281.
- ROKUSZEWSKA-PAWELEK Alicja, 2006, *Wywiad narracyjny jako źródło informacji*, „Media–Kultura–Społeczeństwo”, nr 1, s. 17–28.
- SIEROCIUK Jerzy, 2020, *Sto lat dialektologii w Poznaniu*, „Gwary Dziś”, nr 13, s. 11–32.
- STEMPIEŃ Jakub Ryszard, ROSTOCKI Włodzimierz Andrzej, 2013, *Wywiady eksperckie i wywiady delfickie w socjologii – możliwości i konsekwencje wykorzystania. Przykłady doświadczeń badawczych*, „Przegląd Socjologiczny”, t. 62(1), s. 87–100.